

Jsou všichni lidé osoby, a jestliže ano, proč? Argumenty Roberta Spaemanna

Vojtěch Šimek, TF JU, České Budějovice

Téma „osobní identita“, kterým se zde zabýváme, lze chápat také jako „identita osob“. A jestliže se zamýšlíme nad identitou osob, můžeme si položit otázku, jaký má pojem „osoba“ rozsah, neboli: O jakých jsou osobách můžeme pojem osoba vypovídat? Nechávám stranou, že z hlediska křesťanské teologie vypovídáme tento pojem o třech božských Osobách; a nevěnuji se problému, zda a v jakém smyslu jsou osobami andělé. Také odhlížím od novějších filosofických pokusů chápat některá zvířata jako osoby. Zaměřuji se na otázku, zda do rozsahu pojmu osoba patří všichni lidé, anebo ne, a proč.

Někdo by mohl říci, že tato otázka a diskuse s ní související jsou v současnosti, minimálně v oblasti etiky, už notoricky známé. S tím souhlasím. Zároveň jsem však přesvědčen, že odpovědi na tuto otázku a argumenty, kterými se tyto odpovědi zdůvodňují, stojí za to promýšlet a předkládat tak dlouho, dokud jsou v praxi někteří lidé ze společenství osob vylučováni jako by neměli lidskou důstojnost a lidská práva. Příkladem za všechny je současná praxe asistované reprodukce. Existují lidé, jimž jsou lidská práva a důstojnost upírány ne proto, že by nebyli lidmi, tj. příslušníky druhu homo sapiens sapiens, ale proto, že nejsou považováni za osoby.

Robert Spaemann, jeden z nejnáměšších dosud žijících německých filosofů, vystihuje toto rozdělení lidí na osoby a neosoby v předmluvě své knihy *Personen*:

„Od Boethia platil pojem osoby za nomen dignitatis, tedy za pojem s axiologickými konotacemi. Od Kanta se pak stal centrálním pojmem při zdůvodnění lidských práv. V posledních letech se ale jeho funkce obrátila. Pojem osoby náhle hraje klíčovou roli při destrukci myšlenky, že lidé mají práva proto, že jsou lidé. *Lidé nemají mít práva, protože jsou lidé, ale jestliže jsou osobami. A je nám sugerováno, že ne všichni lidé a ne lidé v každém stádiu života a v každém stavu vědomí jsou osobami.* (...) Například nenarozené děti, těžce mentálně postižení,... a podle Dereka Parfita, nejdůkladnějšího myslitele tohoto směru, také spící a lidé přechodně v bezvědomí nejsou osoby. Neexistuje prý žádný důvod přiznávat těmto lidem právo na život; byla by to dokonce nemorální stranickost vlastnímu druhu – „speciesismus“, jak zní diskriminující výraz používaný australským etikem Peterem Singerem.“ (10)

Spaemann v poslední kapitole své knihy *Personen* (vycházel jsem ze 3. vydání z roku 2006)¹ hájí proti Parfitovi, Singerovi, Hoersterovi a dalším tezi: *Všichni lidé jsou osoby*. Stejná teze bývá hájena i pomocí tzv. SKIP-argumentů (při jejich formulaci jsem vycházel z textu Markuse Rothhaara, z Manuálu aplikované etiky z roku 2011).² Pokusil jsem se rekonstruovat některé hlavní Spaemannovy argumenty tak, aby vynikla souvislost se SKIP argumenty a rád bych vám výsledek představil. Protože SKIP-argumenty jsou 4, má můj příspěvek 4 části – *postupně představím vždy základní podobu jednoho ze SKIP-argumentů (příp. protiargumentu, v 1. části) a následně související argument Spaemannův*.

Na úvod ještě vyjasnění zkratky SKIP – jedná se o akronym:

- Species argument (**S**)
- Argument kontinuity (**K**)
- Argument identity (**I**)
- Argument potenciality (**P**)

¹ Spaemann, R. *Personen: Versuche über den Unterschied zwischen ‚etwas‘ und ‚jemand‘*, Stuttgart: Klett-Cotta, 3. Auflage, 2006.

² Rothhaar, M. Reproductive Medizin, verbrauchende Stammzellforschung und der Status des Embryo in Stoecker, R., Neuhäuser Ch., Raters, M. L. (Hrsg.) *Handbuch Angewandte Ethik*, Stuttgart-Weimar: J.B. Metzler, 2011.

Species argument:

(P1) Každý člen druhu homo sapiens sapiens má důstojnost a lidská práva

(P2) Kdo má důstojnost a lidská práva je osoba

(Z1) Tedy, každý člen druhu homo sapiens sapiens je osoba

Hoerster, Parfit, Singer a další ovšem závěr nechtějí přijmout; nepopírají P2, ale obracejí ji a kladou jako výchozí, přičemž některým členům druhu homo sapiens sapiens predikát osoba upírají:

(P2) (Jen) osoba má důstojnost a lidská práva

(P3) Nenarození, těžce mentálně postižení, apod. nejsou osoby

(Z2) Tedy, nenarození, těžce mentálně postižení, apod. nemají důstojnost a lidská práva

Spaemannova argumentace vychází ze species argumentu. Aby ubránil Z1 brání P1 a upozorňuje, že kdo popírá P1, dostává se do sporu s myšlenkou univerzality přirozených lidských práv a důstojnosti. Už na rovině jazyka! Jestliže *některým lidem* lidská práva upřeme, nelze už hovořit o právech *lidských*! A sestliže necháme padnout koncept univerzálně platných lidských práv (Menschenrechte) a nahradíme jej konceptem tzv. práv osob (Personenrechte), stane se ze společenství osob closed shop, *uzavřený podnik*, kdy o vstupu rozhodují ti, kdo stanoví a prosadí kritéria, která každý člověk musí splnit, aby byl uznán za osobu. Spaemann upozorňuje, že jakákoli taková kritéria jsou tyranická.

Aby zdůvodnit Z1, načrtává vlastní podobu species argumentu. Vychází z předpokladu, že každý člen druhu homo sapiens sapiens vznikl a existuje jen v konkrétních genealogických a příbuzenských vztazích (podmínka sine qua non) a že tyto vztahy jsou esenciálně personální (lidskou animalitu nelze odtrhávat od personality).

Spaemann:

(P4) Každý člen druhu homo sapiens sapiens vznikl/existuje ze vztahů/ve vztazích mezi osobami

(P5) Kdo vznikl/existuje ze vztahů/ve vztazích mezi osobami nemůže nebýt osoba

(Z1) Tedy, každý člen druhu homo sapiens sapiens je osoba

Spaemann píše: „Pojem osoby není pojem druhu (Artbegriff), nýbrž způsob existence (modus existendi) individuí druhu člověk. Všichni lidé existují tak, že každý z nich zaujímá ve společenství osob (Personengemeinschaft), které nazýváme lidstvo (Menschheit), nezaměnitelné místo a jen jako vlastník tohoto místa je vnímán jako osoba někým, kdo sám zaujímá podobné místo. (...) Kdo takové místo zaujímá, zaujímá ho jako zplozený a nikoli jako koptovaný člen.“ (263)

Argument kontinuity:

- (1) Ontogeneze každého člověka probíhá kontinuálně (neskokově)
- (2) Co probíhá kontinuálně neobsahuje cézuru
- (3) Ontogeneze každého člověka neobsahuje cézuru
- (4) Kde není biologická cézura, tam není důvod pro morálně relevantní cézuru
- (5) Tedy, v ontogenezi každého člověka není důvod pro morálně relevantní cézuru

Zkoumaný Spaemannův text neobsahuje žádnou explicitní podobu argumentu kontinuity, obsahuje však několik hypotetických soudů, z nichž lze složit úsudek, kterým se nepřímo snaží zpochybnit kladení morálně relevantní cézury:

Spaemann:

- (1) Jestliže klademe morálně relevantní cézuru, pak závazek respektu k osobě podmiňujeme výskytem určitých vlastností
- (2) Jestliže závazek respektu k osobě podmiňujeme výskytem určitých vlastností, pak vznikají spory nad kritérii vlastností
- (3) Jestliže vznikají spory nad kritérii vlastností, pak poznání závazku respektu k osobě ztrácí jistotu
- (4) Avšak (podle Spaemanna): Závazek respektu k osobě je nepodmíněný a musí být v konkrétním případě poznán s jistotou, aby mohl zavazovat
- (5) Tedy, jestliže klademe morálně relevantní cézuru, pak nahlodáváme nepodmíněnost závazku respektu k osobě a zpochybňujeme poznání jeho závaznosti

Spaemann píše: „Závazek bezpodmínečné úcty k osobě by byl iluzorní, pokud by bylo věcí nejistého zvažování, zda konkrétní člověk [už] je osoba či [ještě] nikoli, protože buď je shoda na kritériích bytí osobou sporná, nebo nad splněním kritérií v konkrétním případě panují pochybnosti.“

Je zajímavé, že podle Spaemanna to „ve skutečnosti vůbec není tak, že by nejdříve existoval obecný příkaz ‚osobu bezpodmínečně respektuj‘ a pak až docházelo k jeho aplikaci na jednotlivé případy (která by vždy mohla být spojená s pochybností). Nárok osob na bezpodmínečný respekt je spíše nejdříve a fundamentálně vnímán jako týkající se vždy už nějaké konkrétní osoby nebo osob. Tento nárok je vnímán jako bezpodmínečný jen ve spojení s přesvědčením, že jde o případ bezpodmínečnosti. (...) Že nesmím zabít tohoto a tohoto (konkrétního člověka) je jistější, než že nesmím zabít žádného člověka.“ (263)

Argument identity:

- (1) Každý člověk ve všech fázích ontogeneze je identický sám se sebou (např. strukturou DNA)
- (2) Kdo je identický sám se sebou, je identický i co do morálního statusu
- (3) Každý člověk ve všech fázích ontogeneze je identický i co do morálního statusu
- (4) Jestliže je někdo ve všech fázích ontogeneze identický i co do morálního statusu, pak v žádné fázi ontogeneze neztrácí důstojnost ani lidská práva, a je tudíž osobou
- (5) Tedy, každý člověk ve všech fázích ontogeneze neztrácí důstojnost ani lidská práva, a je osobou

Ve zkoumaném Spaemannově textu nenajdeme explicitní podobu argumentu identity; Spaemann nicméně afirmuje běžnou zkušenost, jak se každý normální člověk považuje za identického ve všech okamžicích svého života, a jak nás za identické považují ostatní:

Spaemann:

- (1) Každý (normální) člověk vypovídá slovem „já“ o sobě samém nejen v přítomnosti, ale i o konkrétní osobě v minulosti (o níž říká „narodil jsem se tam a tam“, příp. „byl jsem zplozen těmito dvěma osobami“ apod.) a také o konkrétní osobě v budoucnosti (o níž říká „udělám to a to“ apod.)
- (2) Kdo tímto způsobem o sobě vypovídá, považuje se za identického napříč časem (do minulosti i budoucnosti)
- (3) Každý (normální) člověk se považuje za identického napříč časem
- (4) Každý (normální) člověk se považuje za „někoho“ (a ne za „něco“; Spaemann: Neříkáme, tehdy vzniklo „něco“, z čeho jsem pak vznikl „já“)
- (5) Kdo se považuje za identického napříč časem, považuje se za „někoho“
- (6) Považovat se za někoho znamená považovat se za osobu
- (7) Tedy, kdo se považuje za identického napříč časem, považuje se za osobu

Vzniká otázka: A co lidé tzv. nenormální, např. psychicky nemocní, kteří mají rozdvojené já, nebo se považují za „něco“? Takoví nejsou osobami? Spaemann píše o problému rozdvojeného já v jiné kapitole: „Tělo člověka s ‚rozdvojeným já‘ není rozdvojené... tzv. multiplexní osobnost [je] nemocí, avšak nikoli nemocí jednoho z obou [či více] ‚já‘, nýbrž nemocí jediné osoby.“

Pro zajímavost cituji širší kontext: „Existují případy, kdy se zdá, že dva subjekty spolu komunikují v jednom těle. Někdo se může prožívat jako dvě osoby. Jedná se ale [skutečně] o dvě osoby? Nikdo z nás si to nemyslí. V takovém případě totiž hovoříme o nemoci, kterou se pokoušíme léčit a jestliže jí léčíme, nemyslíme si, že bychom [léčbou] jednu z těch dvou osob zničili. I nemocný sám se v mnoha případech orientuje podle vnější perspektivy – jde k lékaři. Pokud by vnější perspektiva nebyla pro identitu relevantní, pak bychom neměli právo říkat, že psychotik je psychotik... Pro zvíře je lhostejné, jak ho zvnějšku popisujeme, na druhou stranu je ovšem nemožné zvnějšku vědět, jaké to je, být zvířetem... Ovšem člověk hovoří s druhým člověkem o něm, a o sobě s druhými. Pro vnitřní perspektivu je vnější perspektiva relevantní, a naopak, pro vnější perspektivu, především lékaře, je znalost vnitřní perspektivy nezbytná. Pro psychiatrii dokonce konstitutivní.“ (46, 44-45)

Argument potenciality:

- (1) Člověk spící nebo dočasně bez vědomí prozatím neuskutečňuje nějaké potence
- (2) Kdo prozatím neuskutečňuje nějaké potence, neztrácí důstojnost ani lidská práva
- (3) Člověk spící nebo dočasně bez vědomí neztrácí důstojnost ani lidská práva
- (4) Člověk nenarozený/těžce mentálně postižený ještě neuskutečňuje/nikdy neuskuteční nějaké potence
- (5) Jestliže platí, že mezi tím, kdo *prozatím* neuskutečňuje nějaké potence a tím, kdo *ještě* nebo *nikdy* neuskuteční nějaké potence, by co do důstojnosti a lidských práv neměl být činěn podstatný rozdíl, pak (z 2 a 4):
- (6) Člověk nenarozený/těžce mentálně postižený neztrácí důstojnost ani lidská práva, a je tudíž osobou

Je zřejmé, že z hlediska aristotelsko-scholatické filosofie stojí tento argument na klíčovém rozlišení substance–akcident; na stejném rozlišení staví i Spaemann; z jeho textu lze rekonstruovat následující argument:

Spaemann:

- (1) Osoba se rozvíjí
- (2) Co se rozvíjí, má potence
- (3) Osoba má potence
- (4) Co má potence (a rozvíjí se samo ze sebe), nemůže být samo jen čistou potencí
- (5) Osoba nemůže být sama jen čistou potencí
- (6) Co nemůže být samo jen čistou potencí, je aktuální nositel potencí, neboli substance
- (7) Osoba je aktuální nositel potencí, neboli substance
- (8) Každá substance vznikla buď jako něco anebo někdo
- (9) (Spaemann zdůrazňuje) „Něco“ se nemůže rozvinout v „někoho“
- (10) Tedy, osoba jakožto substance vznikla jako „někdo“

Spaemann tímto způsobem brání myšlenku, že „být osobou“ je substanciální určení, nikoli akcidentální. Píše: „Osoba je substance, protože je způsobem, jak člověk existuje. Osoba nezačíná existovat později než člověk, ani nepřestává existovat dříve než člověk. (261) „Osoby existují, anebo neexistují. Jestliže ale existují, jsou vždy aktuální, semper in actu. Jsou jako Aristotelova substance: proté energiea..., která v sobě ukrývá možnosti k rozmanitým aktualizacím.“ (262)

Z toho důvodu nemá podle Spaemanna smysl tvrdit: „Smrt mozku možná není smrt člověka, ale jistě smrt osoby. Pokud smrt mozku možná není smrt člověka, pak právě tak možná není smrtí osoby. Neboť osoba *je* člověk a ne vlastnost člověka. Proto nemůže osoba zemřít dříve než člověk. Kompetentní pro otázku začátku a konce [životu] osoby jsou tedy ti, kteří jsou kompetentní pro otázku biologického začátku a konce lidského života. Práva osob jsou lidská práva.“ (264)

Shrnutí

(S) Jestliže neplatí species argument, nelze hovořit o univerzálně platných *lidských* právech. Ze společenství (lidských) osob se stává „uzavřený podnik“. Podle Spaemanna jsou kromě kritéria příslušnosti k druhu homo sapiens sapiens každá jiná kritéria tyranská. Ve své verzi argumentu se snaží dokázat, že každý člověk je osoba, protože *už od počátku své existence zaujímá nezaměnitelné místo ve společenství (lidských) osob*. Podle Spaemanna není ovšem pojem (lidské) osoby pojmem druhu, ale pojmem, který označuje *způsob existence (modus existendi) individuí druhu člověk*.

(K) Jestliže platí argument kontinuity, pak *v rámci ontogeneze každého člověka není důvod pro morálně relevantní cézuru*. Proč by měl mít člověk důstojnost a lidská práva, a tedy měl být osobou, až od určité fáze ontogeneze? Podle Spaemanna *kladení morálně relevantní cézury v rámci ontogeneze nahlodává nepodmíněnost závazku respektu k osobě (protože jej váže na podmínky) a zpochybňuje poznání jeho závaznosti (protože kde jsou podmínky, jsou i spory o tyto podmínky, a tyto spory matou poznání)*. Avšak, řečeno s Tomášem Akvinským: Nikdo není vázán nějakým příkazem, pokud nemá (jasné) poznání tohoto příkazu.

(I) Jestliže platí argument identity, pak je *každý člověk ve všech fázích ontogeneze identický i co do svého morálního statusu*. Spaemann v této souvislosti afirmuje *běžnou zkušenost, jak se každý normální člověk považuje za identického napříč časem a již od počátku své existence za „někoho“, tudíž za osobu*. Syndrom tzv. multiplexní osobnosti není podle Spaemanna nemocí jednoho z obou (či více) „já“, nýbrž nemocí jediné osoby. Spaemann vyzvihuje, že *identita osoby není dána jen zvnitřku (vědomím), ale rovněž zvnějšku (skrze jedinečné umístění těla v časoprostoru a skrze jedinečné vztahy (nejen) s ostatními osobami)*. Mezi vnitřním a vnějším aspektem identity je vzájemný vztah ovlivňování.

(P) Jestliže platí argument potenciality, pak *i člověk nenarozený nebo těžce mentálně postižený neztrácí důstojnost ani lidská práva, a je tudíž osobou*. Spaemann v této souvislosti přijímá aristotelsko-scholatické rozlišení substance–akcident a brání myšlenku, že být osobou je substanciální určení, ne akcidentální. *(Lidská) osoba je člověk, ne vlastnost člověka*. Z toho důvodu nemůže (lidská) osoba vzniknout později než člověk, ani zaniknout dříve než člověk.

Důležitá poznámka: SKIP argumenty spolu co do platnosti úzce souvisí: (I) stojí a padá s (K), nakolik zdůvodnění odmítnutí morálně relevantní cézury představuje podmínku pro morálně relevantní identitu; (P) odkazuje na (S) a lze jej chápat také jako jeho explikaci nebo jako jednu z možností jeho zdůvodnění.